

- 11 Rossiiskie akademicheskie ekspedicii XVIII v. ob etnografii kazahov. – Pavlodar: TOO NPF «Eko», 2005. – 120 s.
- 12 Levshin, A.I. Opisanie kirgiz-kazach'ih, ili kirgiz-kaisackih ord i stepei /A.I.Levshin. – Almaty: Sanat, 1996. – 656 s.
- 13 Georgi, I.G. Opisanie vseh obitayushchih v Rossiiskom gosudarstve narodov: ih zhiteiskih obryadov, obyknovenii, odezhd, zhilishch, uprazhnenii, zabav, veroispovedanii i drugih dostopamyatnostei / I. G. Georgi. – SPb., 1799.
- 14 Pallas, P.S. Puteshestvie po raznym provinciym Rossiiskoi imperii /P.S.Pallas. – SPb., 1786. – 657 s.
- 15 Absattar kazhy Derbisali Kazakstannyn meshitteri men medreseleri : ruhani shamshyraktar (IX-XX gg.) / Absattar kazhy Derbisali. – A.: Aruna, 2009. – 496 s.
- 16 Kazhimova, K.R. Forms and methods of teaching pedagogical dialogue / K. R. Kazhimova // BKMU khabarshysy. – Oral. - 2015. UDK: 378.147 ISBN 1680-0761.
- 17 Masanov, N.E. Istoriya Kazahstana: narody i kul'tury / N.E. Masanov i dr. – Almaty: Daik-Press, 2000. – 608 s.
- 18 Janguzhiyev, M. Education and educational institutions in Kazakhstan in the second half of the XIX - early XX centuries / M. Janguzhiyev, G.K.Zhapekova // «Uly Dala tarikhy: kone daurden Kazirgi zamanға deii»: halyk. euraziyalyk forum. material. – Nur-Sultan: L.N. Gumilev atyndagy EUU, 2019. – T. 2. – P. 125-127.
- 19 Kazhimova, K.R. Bolashak mamannyn kasibi kundylygyn damytudyn pedagogikalyk paradigmalary / K.R. Kazhimova // BKMU Habarshysy. – 2018. – №1 (69). – 150-162 b
- 20 Baltabayeva, Zh.B. Transformations in the educational system: the management system at the educational organizations / Zh.B.Baltabayeva, A.B. Abibulayeva // BKMU Habarshysy. – 2020. -№4 (80). – P.5 -11. ISSN 1680-0761.

РЕЗЮМЕ

Сфера образования и культуры казахского общества XIX века – одна из важнейших, актуальных проблем современности. Изучение связей этих отраслей между народами, определение основных видов и путей этих связей и их научный анализ становится важной проблемой науки. На протяжении всей своей истории казахская культура вобрала в себя различные компоненты традиционных принципов, религиозных взглядов, мировоззренческих установок, гармонично отраженных в системе образования и воспитания. В данной статье рассматриваются формы традиционного регулирования жизни: социально-национальные традиции и обычаи, правила и нормы поведения, формирующие нравственные идеалы. Особое внимание авторов обращено на период XVIII–XIX веков, который является одним из переломных периодов трансформации традиционного казахского общества. Данные свидетельствуют о том, что в результате активизации сферы образования и культуры казахский край не только укрепил культурно-экономические связи с соседними странами, но и дал духовную пищу народу и придавал большое значение традиционному воспитанию подрастающего поколения в казахском обществе.

УДК 17: 101.2
МРНТИ 12.21.45

Есенғалиева В.А., философия ғылымдарының кандидаты, негізгі автор, <https://orcid.org/0000-0002-7546-2328>

«Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті» КеАҚ, Жәңгір хан көшесі, 51, Орал қ., 090009, Қазақстан Республикасы, eva0566@inbox.ru

Esengalieva V. A., PhD in Philosophy, the main author, <https://orcid.org/0000-0002-7546-2328>
NJSC West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir Khan, Uralsk, Zhangir Khan St. 51, 090009, Kazakhstan, eva0566@inbox.ru

ҚАЗІРГІ ҒЫЛЫМНЫҢ АКСИОЛОГИЯСЫ AXIOLOGY OF MODERN SCIENCE

Аннотация

Бұл мақалада қазіргі ғылымның этикалық мәселелерін ғылыми-зерттеу бағдарламаларының ажырамас элементіне айналдыруға философиялық талдау берілген. Автор ғылыми зерттеулерді этикалық реттеудің маңыздылығын көрсетеді. Сондай-ақ қазіргі заманғы ғылыми-техникалық жобаларға әлеуметтік-гуманитарлық сараптама жүргізу қажеттігін дәлелдейді.

ANNOTATION

This article presents a philosophical analysis of the transformation of the ethical issues of modern science in component research programs. The author shows the growing importance of ethical regulation of scientific research. We also need the social and humanitarian expertise of modern science and technology project.

Кілтті сөздер: ғылым, ғылымның этикасы, ғылымдағы этикалық құндылықтар, ғалымдардың әлеуметтік жауапкершілігі, мораль, ғылым және мораль, клондау, ғылымды этикалық реттеу.

Key words: science, ethos of science, ethical values in science, social responsibility of scientists, morality, science and morality, cloning, ethical regulation of science

Кіріспе. Жалпы ғылымдағы және ғылыми танымдағы зерттеушілердің құндылықтары мен құндылық бағдарлары тақырыбы, әсіресе, өте өзекті. Қандайда бір себептермен ғылым әлі күнге дейін мәдениеттің қалған бөлігіне нокшауланған аймақ ретінде ұсынылған. Мәдениетте құндылықтар басты орындардың бірін алады деп бұрыннан танылған; ғылым құнды бейтарап нәрсе ретінде бейнеленген.

Айта кету керек, ғылымның құндылық бейтараптығы мен ондағы білім Елесі ұзақ уақыт бойы қоғамдық санада үстемді кетті және позитивизм философиясымен қолдау тапты. Бірақ ХХ ғасырдағы бірқатар оқиғалар мен құбылыстар бұл елесті шайқады. Ғылым прогресс пен регрессия, деградация және тіпті адамзаттың жойылуы үшін бірдей сәтті жұмыс істей алатындығы белгілі болды. Сонымен, ғылыми білім құнды бейтарап емес және бола алмайды.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Қазіргі адам өзінің болашақ мамандығы бойынша таңдаған салада жоғары білікті маман ғана емес болуы керек. Ол өзінің егемен мемлекетінің толыққанды және толыққанды азаматы және сонымен бірге бүкіл адамзаттың өкілі болуы керек. Бұл үшін біртар кәсібилік жеткіліксіз. Толыққанды азамат – кең ой-өрісі бар және өз елінде және әлемдегі кез-келген құбылыстармен оқиғаларды өз бетінше бағалай алатын адам. Бұл көзқарас эрудициямен қамтамасыз етілмейді (бұл, әрине, қажет), бірақ дұрыс дүние таныммен қамтамасыз етіледі. Мұндай дүние танымды дамытуда философия маңызды рөл атқарады. Философия өзінің мақсаты ретінде дүниетанымдық нұсқауларды дамытуға ие, оның негізінде жалпы әдістемеде жасалады. Философия ғылымды да, дінді де, өнерді де алмастырмайды және т.б. ол сонымен қатар саясатты, құқықты, өнерді және т.б. зерттеуде ғылымды алмастырмайды. Ғылым белгілі бір пәндік саланы ерекшелік деңгейінде зерттейді. Философия әмбебап деңгейде сурет салады. Осылайша, ол ғылыми зерттеулерге қатаң емес нұсқаулар береді.

Ғылымның этикалық аспектілерін талдауға тырысқанда, мәселенің жалпы тұжырымдамасын айналып өту мүмкін емес: ғылым мен мораль қандай қатынаста. Ғылым тарихында осыған байланысты екі төтенше жағдай қалыптасты: А) ғылымның бәрі жақсы; б) ғылым мен мораль бір-біріне қайшы келеді, өйткені жүректің дәлелдері (эмоционалдылық, табиғидық) әрқашан ақыл-ойдың дәлелдеріне (ұтымдылық, логика, есептеу, жалпы дискурс) қайшы келеді. Бұл ұстанымдар өте алыс және терең тарихи тамырларға ие. Гесиодтың "Еңбектер мен күндер" поэмасында "алтын ғасыр" оның кемелді моральдарымен және "темір ғасырымен", колөнердің, дағдылардың дамуға сырымен, адам "шындық пен ұятты" жоғалтқан кездесалыстырылады. "Теогонияда" – Гесиодтың тағы бірең бегінде - Прометейдің құдайлардан отұрлауы классикалық және ерте классикалық кезеңдегі гректер арасында азғындықтың синонимі болып табылатын мақтаныш көтерілісі ретінде қарастырылады. Аристотель "техне" (ұтымдылық) мен "фронеzis" (мораль) арасындағы айырмашылықты жүргізеді. "Біздің арамызда ғалымдар пайда бола бастағаннан бері, - дейді Ежелгі Рим

философы Сенека – ізгі адамдар жоғалып кетті". Сонымен бірге, Демокрит, Эпикур, Лаукретия және т.б. шығармаларында адам ғылымның дамуына, соның ішінде ғылымның дамуына байланысты жақсарады деген ой бар. Жаңа уақытта бұл проблема айқындық пен айқындыққа ие болады. Ғылымға деген құлшыныстың артуы аясында Шиллердің пікірінше, "ақыл-ойды ағарту... ой-пікірлерді бір шама жақсарттады, бұл біздің моральдарымыздың бұзылуын ақтайды" [1, 262 б.]. Дж.Ж. Руссо өзінің бірқатар еңбектерінде ғылыми білімнің өсуіне байланысты адамгершіліктің деградациясының бүкіл панорамалық көрінісін суреттейді. Сонымен, Э.Фромм өз еңбектерінде жан-жақты әлеуметтіліктің (ғылымның қалыптасуына қосқан үлесі орасан зор) күшеюіне байланысты ХХІ ғасырда жеке адамгершіліктің жоғалуының кем емес түрлі-түсті бейнесін: "мораль қалай адам автоматқа айналатын өмірдің маңызды бөлігі бола алады?" [2, б.22].

Шын мәнінде, ғылымға қатысты жоғарыда аталған барлық пессимистік ұстанымдарда ғылымның адамға әлемдегі өмірлік-практикалық бағыт беру қабілеті күмән тудырады.

Бұл мәселе бүгінде қалай көрінеді? Ғылым адам қызметінің белгілі бір түрі ретінде өзіндік этикаға ие – тиісті идеалдар мен құндылықтарға негізделген ғылыми қарым-қатынас мінез-құлқының нормалары мен ережелерінің жиынтығы. Ғылымда, басқа іс-әрекеттердегідей, ғалымдар қызметінің әр түрлі аспектілерін қамтитын, ғылыми қоғамдастықта не қолайлы және не қолайсыз екенін анықтайтын этикалық нормалардың белгілі бір жүйесі бар. Айта кету керек, ғылыми этикалық нормалар "... шындықты іздеуге байланысты сыртқы нәрсе емес және оның мағынасын тек" дайын "ғылыми білімді" технологиялық "қолдануда ғана ашады, бірақ ғылымның "денесіне" қажетті бөлік ретінде енеді. "ойлау шарттары" және шындықты тиімді жүзеге асыру" [3, б.13]. Ғылымдағы этикалық құндылықтар жалпы ғылыми құндылықтарға тікелей сүйенеді: шындықты іздеу, жаңалық, объективтілік, жанқиярлық және т. б.

Шартты түрде ғылыми этикада жалпы адамзаттық және кәсіби компоненттерді ажыратуға болады. Ғалым, қоғамның кез-келген моральдық мүшесі сияқты, ғылымдағы ең жоғары моральдық құндылықтар болып табылатын қарапайымдылық, жанқиярлық, аскетизм, альтруизм, батылдық, адалдық пен принцип, мақсаттарға жетудегі табандылық және т.б. сияқты жалпы адамзаттық моральдық қасиеттерге ие болуы керек. Сонымен қатар, белгілі этнолог және антрополог А.А. Малиновский атап өткендей, "...үлкен ғылыми құндылықтарды құратын ірі ғалымдар, әдетте, өте мейірімді және өте әдепті адамдар" [4,124 б.]. Философия мен ғылымның тарихы олардың өкілдерінің жоғары моральдық мінез-құлқының көптеген мысалдарын ұсынады: Р.Бэкон, Дж. Бруно, М.Ломоносов, Л. Пастер, М. Фарадей, Н.И.Вавилов, П. Флоренский, К.И.Сатпаев, а. Марғұлан және т.б. көптеген адамдар "даңқ пен марапат үшін емес, ашылу қуанышы үшін" жұмыс істеді [5, 78 бет], ғылымға шынайы қызмет көрсету мысалдарын көрсеттім, құрбандық, джентльменский, альтруистік мінез-құлық стилі. Бұл жағдайда психологтармен әлеумет танушылардың айтуынша, сыртқы жалпы қабылданған, жоғары моральдық принциптер осы адамдардың ішіне енген, олар олардың сенімі мен құндылығы болған. "Сонымен бірге плагиат (ғылымдағы ұрлық), өтірік, өзімшілдік, қызғаныш, көрегендік әрқашан ғылымдада, одан тыс жерлерде де адамгершілікке қарсы құндылықтар болды. Ғылым тарихы, өкінішке орай, қызғаныш, ақылсыздық, догматизм, мансапшылдық және т.б. сияқты өзгермейтін қасиеттерге қатысты азғындық әрекеттердің көптеген мысалдарына толы" [6].

Мысалы, белгілі ғалым-химик, физик, вольтовой доғаны ойлап тапқан г.Хамфри М. Фарадейдің үлкен ғылым әлеміне енуіне жол бермеу үшін көп күш салғаны, ол өзінің алғашқы хабаршысы ретінде өмірінің өмірбаяндық бөлігінде болған деген негізде ғана таң қалдырады. Яғни, оның бұрынғы қызметшісі оған өзіндік ғылыми идеялары болуы мүмкін деген ой келді. Фарадей, керісінше, әлемге әйгілі ғалым бола отырып, өзінің қылмыскеріне қарсы ешқандай әрекет жасамағаны үшін ғана емес, сонымен бірге өзінің аға ғылыми әріптесінің іс-әрекеттерін өте ұстамды, дұрыс айыптауға мүмкіндік берді.

Бұл мысалдың керісінше, А.Эйнштейн әлі ешкімге белгісіз болған жағдайда, сол кезде әйгілі Лоренцтің идеясын басқаша түсіндіруге мүмкіндік берді, ал соңғысы сол кездегі ғылыми мәртебелері өте өзгеше болды деген негізде жас әріптесіне немқұрайды қарамады.

Ғылыми қызметтің ерекшелігіне қатысты мінез-құлықтың жалпы этикалық нормаларының жалғасы жалғандыққа жол бермеу, плагиат, сау скептицизм (кез-келген ғылыми жетістіктердің сенімділігін міндетті түрде тексеру), мотивацияның, пайданың болмауы және

т.б. сияқты нормалар болып табылады. Ғылымда жоғарыда аталған ішкі этика ережелері жалпы гуманистік принциптер мен құндылықтардың туындысы болып табылады және сонымен қатар күшті реттеуші әсерге ие ғылыми білімді дамыту.

Жаңа нәрсені ұсынатын кез-келген ғалым әлеуметтіктануды, әріптестерінің шығармашылық қызметінің нәтижелеріне Құзыретті оң пікір алуын қажет етеді және қызықтырады. Әріптестердің мойындамауы кейде ғылыммен айналысуды тоқтатқанға дейін шығармашылықты тежейтін фактор болып табылады. Атап айтқанда, белгілі ғылым философы А.П.Огурцов атап өткендей: "Евклид емес геометрияны жасаушылардың бірі Я.Бойяи осы себепті ғылымнан кетті. Тіпті одан әрі танымал математик К. Гаусстың еңбегін мойындау оның шешімдерін өзгертпеді" [7, 261 б.]

Белгілі жағдай-белгілі физик Р.Майердің өзін-өзі өлтіру әрекеті, оны плагиатта жоққа шығарғаннан кейін (әріптестері біліксіз қоғам сияқты емес), энергияны сақтау және түрлендіру заңын ашқан кезде (белгілі болғандай, бұл заңды бір уақытта үш ғалым, оның ішінде Р.Майерде ашқан).

Ақырында, әріптестерінің ақыл-ойын жеңуге тырысатын жеке ғалымдардың іс-әрекеттері түсінікті және этикалық емес болады. Бұл туралы В.С. Степин "теориялық білім" жұмысында қызықты мысал келтіреді [8, С52-53]. Бұл жас биохимик Галлис туралы. Ол ұсынған түпнұсқа гипотезаны растауға ниет білдіріп, ғылымда үлкен жаңалық ашты (гипотеза мидағы биохимиялық процестерге қатысты болды), ол жүргізген эксперименттердің нәтижелерін бұрмалауға кетті. Ғылыми қоғамдастық көпшілік алдында эксперимент жүргізуді талап еткеннен кейін, Галлис жалғандықты мойындауға және ғылыммен айналысуды тоқтатуға мәжбүр болды.

Әріптестерді тану кейде ғалым үшін материалдық пайдадангөрі маңызды болғанына қарамастан, бұл ғылымдағы ең жоғары марапат. Ғылыми қызмет тәжірибесінде ғылыми зерттеулердің нәтижелерін жобалау кезінде белгілі бір идеяның авторлығына сілтеме жасау қажеттілігі маңызды емес. Мұндай рәсім ғылымдағы ерекше нәтижелерге қол жеткізген әріптестерге құрмет көрсетіп қана қоймай, "ғылымда бұрыннан белгілі және жаңа нәтижелерді нақты таңдауды" қамтамасыз етуге мүмкіндік береді [9, 51-бет]. Склоктың көрінісі, ғылыми қызғаныш, "қулачество" – өзіңіз үшін көбірек жабдықтар мен материалдарды ұруға деген ұмтылыс – мұның бәрі ғылымдағы этикалық емес мінез – құлықтың көрінісі.

Жоғарыда қарастырылған ғылымның этикалық аспектілерін ішкі ғылыми этикалық проблемалар санатына жатқызуға болады. Сондай-ақ, ғылымның моральдық бейнесімен және қоғамның көз алдында, ғалымдардың өздері құрған мәдениеттің элементі ретінде Ғылым туралы идеялармен байланысты сыртқы этикалық ғылыми мәселелер бар.

Ғылымның пайда болуынан бастап ХХ ғасырдың басына дейін ғылым мен ғылым сөзсіз игілік ретінде қарастырылды. Ғылым мәдени процестің маңызды қозғаушысы және негізгі қозғаушы факторы ретінде көрінді. Ғалым батыр, әулие, пайғамбар, көшбасшы, даналық ұстазы және т.б. оның бейнесі таңданумен еліктеудің тақырыбы болды. Сонымен бірге, ғалымдардың өздері ғылымның алғашқы кезеңдерінен бастап алынған нәтижелерді тану және түсіндіру рәсімдерінде барынша объективті позицияны алуға тырысты. Субъективизм қандай да бір себептер мен саясатқа, онға, моральға, дінге, топтық, таптық қызығушылыққа байланысты болды. "Егер геометриялық теоремалар біреудің мүдделеріне әсеретсе, олар жойылады" сияқты афоризм формулалары дүниеге келді [10, 85 бет]. Лондон Корольдік қоғамының жарғысында (әлемдегі алғашқы Ғылым академиясы) "қарсыластармен діни, этикалық, саяси дәлелдерге жүгінуге тыйым салынды" [11, 286 б.].

Әлеуметтік ғылымдар жаратылыстану ғылымдарының бейнесімен ұқсастығына негізделген :XVII ғасырда. "әлеуметтік физика" термині пайда болды, оның мәні ХХІ ғасырдағы эксперименттік физика үлгісінде адам мінез-құлқы теориясын, "адам табиғаты туралы ғылымды" құру әрекеті кезінде пайда болды. Жаратылыстану ғылымдары бойынша әлеуметтік ғылымдар құру идеясы. [12, 9 б.] нәтижесінде, қазіргі уақытта – ғылымның түпкілікті бекіту және Институционализация дәуірінде – біртіндеп ХХ ғасырдың ортасына дейін сақталған "бейтарап", "тазағылым" идеалық алыптасуда. "ХХ ғасыр ғылымның бейтараптық қағидатының кемшілігін көрсетті, өйткені көптеген ашылулардың екі жағы бар – шығармашылық және деструктивті, сондықтан ғылыми жаңалықтың моральды құндылығы және ғалымдардың әлеуметтік жауапкершілігі туралы мәселе өте өткір болды" [13].

Әрбір маңызды ғылыми жетістік, әдетте, оны қолданудың барлық мүмкін жолдарын, соның ішінде ғылымға қарсы мақсаттарда қолдануды ашады. Сондықтан, белгілі биолог В.А.Энгельгард атап өткендей, "әлем ғалымдарының қоғамдық-ождан мәселесі... ғылыми ізденістердің зиянды, жойқын салдарын тудыратын себептермен күресу".

Атом бомбасының жарылыстары, ғылымды милитаризациялау, экологиялық проблемалар қоғамның көз алдында табиғи және әлеуметтік негіздерді бұзатын құбыжық ғылымның бейнесін жасайды. Құндылықтарды айта бағалау жүріп жатыр және ғылымды қоғамның шабуылдарынан қорғау ретінде ғалымдар "бейтарап", "таза ғылым" тұжырымдамасын келесі мотивациямен жаңартады: ғалым тек ғылыми өнімнің сапасына жауап береді (теориялар, фактілер, гипотезалар). Ғылыми жаңалықтардың нәтижелері жақсы да, жаман да емес, сондықтан олар осы нәтижелерді материалдық іске асырудың салдары болып табылады. Бұл туралы И. Ф. Девятконың дөңгелек үстелдерінің бірінде айтылғандай, "ғылым кімнің қолында екеніне байланысты адамдардың бақытына немесе олардың өліміне қызмет ете алады. Ғылыми идеяларды материалдандырудың белгілі бір түрлеріне қатысты шешімдерді саясаткерлер, әскери-өнеркәсіптік кешеннің, монополиялардың өкілдері қабылдайды. Сондықтан олар ғылым мен техникадан келетін зұлымдыққа жауап береді" [14, б.32].

Алайда, мұндай дәлелдер ғылымды шабуылдардан және оданда айқын және айқын дамыған теріс имиджден құтқармады. Көптеген ғалымдар ғылыми зерттеулерді жоспарлауға, реттеуге, оны перспективалық дамыту жолында талқылаумен шешімдер қабылдауға тікелей қатысу қажет екенін нақты түсінді. Сонымен қатар, ғылыми курстың дұрыстығын немесе дұрыс еместігін бағалаудың негізгі критерийлері "мақсат құралдарды ақтайды", "ғылыми ақиқат кез-келген жолмен" сияқты формулалар емес, адамдардың денсаулығы, қоғамдағы бейбітшілік пен тұрақтылық жағдайы, әлеуметтік прогресс қарқыны және т.б. "адам үшін ғылым" қағидатына біріктірілген.

Қоғам алдындағы әлеуметтік жауапкершілік мәселелеріне тікелей тап болған алғашқы ғалымдар ядролық физиктер болды. 1955 жылы жапон қалаларында атом бомбаларының жарылыстарынан кейін Расселл – Эйнштейн Манифесті құрылды, ол бейбітшілік пен қарусыздану үшін белгілі Пагуош қозғалысының негізін қалады. Ғалымдардың дүние жүзілік хартиясы сияқты институттар құрылады, олардың мақсаты ғалымдардың қоғам алдындағы жауапкершілігін нақты іс-әрекеттерде тану және жүзеге асыру болып табылады (ғалым Э.Бор атап өткендей, "...білім берудің ең қауіпті нәтижесі - бұлар-ожданға ауыртпалық түсірмейтін өте жақсы ақпараттандырылған адамдар").

Атап айтқанда, "ғылыми қызметкерлердің Хартиясында" ғылымның сақталуымен одан әрі пайдалы дамуы үшін жауапкершілік... ғалымдардың өздеріне жүктеледі, өйткені олар тек ғылыми жұмыстың сипатын және оның даму бағытын біледі. Алайда, ғылым жетістіктерін дұрыспайдалану үшін жауапкершілікті тек ғылыми қызметкерлер ғана емес, бүкіл қоғам көтереді" [15, б.37].

1974 жылы ЮНЕСКО Бас конференциясының XVIII сессиясында "ғылыми қызметкерлердің мәртебесі туралы ұсынымдар" қабылданды. Олар кез-келген қоғамда ғалымдар басшылыққа алатын маңызды этикалық қағидаларды белгіледі: а) ғылыми шындықты іздеудің, білдірудің және қорғаудың зияткерлік еркіндігі; б) гуманистік, экологиялық құндылықтарға негізделген ғылыми бағдарламалар мен әдістердің мақсаттарымен бағыттарын анықтауға қатысу және осы бағдарламалардан шығу мүмкіндігі; в) ұлттық міндеттерді шешудегі қажеттілікті ғана емес, сондай-ақ БҰҰ-ның халықаралық мұраттарын және т.б. басшылыққа ала отырып, өз мемлекетінде ғылымның, мәдениеттің және білімнің дамуына үлес қосу міндеті [16, 37 бет]. Ғалымдардың жауапкершілігінің көрінісі – XX ғасырдың 70-ші жылдарында Рим клубының (ғалымдардың, саясаткерлердің, кәсіпкерлердің үкіметтік емес бірлестігі) құрылуы, оның аясында ғалымдар жаһандық экологиялық, энергетикалық, демографиялық және т.б. дағдарыстар туралы алғашқы дабылдарды бере бастады.

Ғылым мен ғалымдардың қоғам алдындағы жауапкершілігі адам ағзасына гибридті ДНҚ молекулаларын жобалау және енгізу, клондау (организмнің жасушаларынан сол ағзаны өсіру), жасанды органдарды трансплантациялау, жаңа дәрі-дәрмектер жасау және нейрохирургиялық эксперименттер, мінез-құлық мотивациясын өзгертетін және реттейтін сияқты ғылыми-техникалық прогрестің қазіргі заманғы бағыттарының дамуымен айтарлықтай артады. Мұның бәрі ғылыми-техникалық жобалардың әлеуметтік-гуманитарлық сараптамасын

талап етеді.

Мұндай сараптаманың қажеттілігі, атап айтқанда, клондау сияқты ғылыми мәселені талқылау кезінде айқын көрінеді. Бұл мәселеге қатысты әртүрлі көзқарастар бар. Бір жағынан, адамның табиғаты туралы алаңдаушылық бар, өйткені қоғам азаматтары алдын-ала анықталған генетикалық кодпен және сыртқы деректер ментуылады, яғни адамдардың пайда болу қаупі бар. Егер сізге нетикалық кодқа араласуға мүмкіндік берсеңіз, адамның дене бітімінің негіздерін қайта құру қаупі бар. Адамзаттың гендік қорының күрт нашарлау ықтималдығы бар. Табиғи іріктеу механизмін жою генетикалық бір келкіліктің нәтижесінде адамзаттың деградацияға ұшырауына әкелуі мүмкін [17, б. 29].

Екінші жағынан, клондау арқылы алынған органдар азғындық деп саналады. Сонымен қатар, көптеген молекулалық генетика мамандарының пікірінше, клондау процесінде дамудың әр түрлі ауыт қулары жиі кездеседі: 99% жағдайда ақаулы адамның туылу қаупі бар. Нәтижесінде, соңғы жылдары көптеген елдерде адамды клондауға тыйым салу туралы заңдар шұғыл қабылданды.

Сондай-ақ, көптеген ғалымдардың пікірінше, клондауға тыйым адамгершілікке қарсы деп санайды, өйткені ол адамзатты органдардың жетіспеушілігінен бүкіл әлемде өліп жатқан миллиондаған адамдарды құтқаруға ықпал ететін органдарды трансплантациялау мәселесін түбегейлі шешу мүмкіндігінен айырады. Сонымен қатар, клондалған мүшелерді трансплантациялау адам эмбриондарын қолдану арқылы көптеген ауруларды емдеудің адамгершілікке қарсы әдісін жоққа шығарады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Шиллер, Ф. Собрание соч. Т. 6. – М., 2010. – С. 262.
- 2 Фромм, Э. Человек для самого себя / Э. Фромм. - Издательство АСТ. – М., 2019. – С. 22
- 3 Фролов, И. Т. Этика науки / И. Т. Фролов, Б. Г. Юдин. – М., 2018. – С.13.
- 4 Шиллер, Ф. Собрание соч. Т.6. – М., 2010. – С.124.
- 5 Фролов, И. Т. Проблемы и дискуссии / И. Т. Фролов, Б. Г. Юдин. – М., 2018. – С. 78.
- 6 Korn, J. Crisis in systems thinking / J. Korn // Kybernetes. – 2020. - 49 (7). – P.1915-1934.
- 7 Школы в науке [Электронный ресурс]. – М., 1977. – С.261. - Режим доступа: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_nauki/nauchnye_shkoly_sbornik_statej_1977/51-1-0-2824
- 8 Степин, В.С. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция /В.С.Степин. – М., 2017. – С. 52-53.
- 9 Кравец, А. С. Наука как феномен культуры / А. С. Кравец. – Воронеж, 2018. – С. 51.
- 10 Кравец, А. С. Наука как феномен культуры / А. С. Кравец. – Воронеж, 2018. – С. 85.
- 11 Dunlap, L. Divergence of values and goals in participatory research / L. Dunlap // Studies in History and Philosophy of Science Part A. – 2021. - Vol. 88. – P. 284-291.
- 12 Есенгалиева, В. А. Ценностные аспекты развития науки : учеб. пособие для студ. и магистрантов вузов / В. А. Есенгалиева. – Уральск : ЗКАТУ им. Жангир хана, 2016. – 83 с.
- 13 Nagatsu, M. Philosophy of science for sustainability science/M. Nagatsu, T. Davis, C.T.DesRoches, M. Stojanovic, H. Thorén // Sustainability Science. – 2020. –№ 15 (6). –P.1807-1817
- 14 Девятко, И. Ф. Нравственность, мораль, этика: что происходит в теории и социальной практике: круглый стол / И. Ф. Девятко // Социологические исследования. – 2021. - № 3. – С. 28-43
- 15 Хартия научных работников // Мир науки. – 2017. - № 4. – С. 37.
- 16 Deviatko, I. F. Morality, ethics: What happens in theory and social practice? (round table discussion) / I. F. Deviatko, I. V. Katerny, T. Y. Kirilina, V. M. Sokolov, M. F. Chernysh //Sotsiologicheskie Issledovaniya. – 2021. - № 3. – P. 28-43.
- 17 Lau, J. D. Morals and climate decision-making: insights from social and behavioural sciences / J. D. Lau // Current Opinion in Environmental Sustainability. – 2021. -Vol. 52. – P. 27-35.
- 18 Shmonin, D. V. Theology and Philosophy of Science: Problems of Identification /D.V.Shmonin // Voprosy Filosofii. – 2022. - № 1. – С. 197-207.
- 19 Артемьев, А. И. История и философия науки/А. И. Артемьев. – Алматы: Издательство "Бастау". – 2019. – С. 27.
- 20 Зеленков, А. И. Идеалы науки и ценностная природа познания/А. И. Зеленков. – Минск, 2018.
- 21 Степин, В. С. История и философия науки. – 4-е изд. / В. С. Степин. – М.: Академи-

ческий проект, Трикта, 2014.

22 Никитина, И. П. Философия науки : учебное пособие. [Электронный ресурс] / И.П.Никитина. – 2020. <https://avidreaders.ru/book/filosofiya-nauki-uchebnoe-posobie.html>

REFERENCES

- 1 SHiller, F. Sobranie soch. T. 6. – М., 2010. – S. 262.
- 2 Fromm, E. CHelovek dlya samogo sebya / E. Fromm. – Izdatel'stvo AST. – М., 2019. – S. 22
- 3 Frolov, I.T. Etika nauki / I. T. Frolov, B. G. YUdin. – М., 2018. – S.13.
- 4 SHiller, F. Sobranie soch. T.6.- М., 2010. - S.124.
- 5 Frolov, I. T. Problemy i diskussii / I. T. Frolov, B. G. YUdin. – М., 2018. – S. 78.
- 6 Korn, J. Crisis in systems thinking / J.Korn // Kybernetes. – 2020. - 49 (7). – P. 1915-1934.
- 7 SHkoly v nauke [Elektronnyj resurs]. – М., 1977. – S. 261. - Rezhim dostupa: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istoriya_nauki/nauchnye_shkoly_sbornik_statej_1977/51-1-0-2824
- 8 Stepin, V. S. Teoreticheskoe znanie. Struktura, istoricheskaya evolyuciya / V. S. Stepin. - М., 2017. – S. 52-53.
- 9 Kravec, A. S. Nauka kak fenomen kul'tury / A. S. Kravec. - Voronezh, 2018. – S. 51.
- 10 Kravec, A. S. Nauka kak fenomen kul'tury / A. S. Kravec. - Voronezh, 2018. – S. 85.
- 11 Dunlap, L. Divergence of values and goals in participatory research / L. Dunlap // Studies in History and Philosophy of Science Part A. – 2021. - Vol. 88. – P. 284-291.
- 12 Esengalieva, V.A. Cennostnye aspekty razvitiya nauki : ucheb.posobie dlya stud. i magistrantov vuzov / V. A. Esengalieva. – Ural'sk : ZKATU im. ZHANGIR hana, 2016. – 83 s.
- 13 Nagatsu, M. Philosophy of science for sustainability science // M. Nagatsu, T. Davis, C.T.DesRoches, M.Stojanovic, H.Thorén // Sustainability Science. – 2020. –№ 15 (6). – P.1807-1817
- 14 Devyatko, I. F. Nравstvennost', moral', etika: chto proiskhodit v teorii i social'noj praktike: kruglyj stol / I. F. Devyatko // Sociologicheskie issledovaniya. – 2021. - № 3. – S. 28-43.
- 15 Hartiya nauchnyh rabotnikov // Mir nauki. – 2017. - № 4. – S. 37.
- 16 Morality, ethics: What happens in theory and social practice? (round table discussion) / I.F.Deviatko, I. V. Katerny, T. Y. Kirilina, V. M. Sokolov, M. F. Chernysh // Sotsiologicheskie Issledovaniya. – 2021. - № 3. – P. 28-43.
- 17 Lau, J. D. Morals and climate decision-making: insights from social and behavioural sciences / J. D. Lau // Current Opinion in Environmental Sustainability. – 2021. -Vol. 52. – P. 27-35.
- 18 Shmonin, D.V. Theology and Philosophy of Science: Problems of Identification/ D.V.Shmonin // Voprosy Filosofii. – 2022. - № 1. – S. 197-207.
- 19 Artem'ev, A.I. Istoriya i filosofiya nauki / A. I. Artem'ev. – Almaty : Izdatel'stvo "Bastau". – 2019. – S. 27.
- 20 Zelenkov, A.I. Idealy nauki i cennostnaya priroda poznaniya / A. I. Zelenkov. – Minsk, 2018.
- 21 Stepin, V.S. Istoriya i filosofiya nauki. – 4-e izd./V.S.Stepin. - М.: Akademicheskij proekt, Triкта, 2014
- 22 Nikitina, I.P. Filosofiya nauki : uchebnoye posobie [Elektronnyj resurs]/I.P.Nikitina. – 2020. <https://avidreaders.ru/book/filosofiya-nauki-uchebnoe-posobie.html>

РЕЗЮМЕ

В данной статье дается философский анализ превращения этических вопросов современной науки в составной элемент научно-исследовательских программ. Автор показывает возрастание значение этического регулирования научного исследования. Доказывает также необходимость проведения социально-гуманитарной экспертизы современных научно- технических проектов.

УДК 81'246.3: 81'272 (574)
МРПТИ 16.21.11

Ermeкова А.В., Senior Lecturer, **the main author**, <https://orcid.org/0000-0003-2977-5080>
NJSC «West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir khan», Uralsk,